

**Жовтневі погроми 1905 р. в Ніжині:
позиція Володимира Пискорського**

У статті висвітлюються події 18–23 жовтня 1905 р. в Ніжині та участь у них професора Володимира Пискорського.

Ключові слова: Володимир Пискорський, громадянська позиція, революція, єврейські погроми.

В статье освещаются события 18–23 октября 1905 г. в Нежине, а также участие в них профессора Владимира Пискорского.

Ключевые слова: Владимир Пискорский, гражданская позиция, революция, еврейские погромы.

It covers the events occurred in Nizhyn on October 18–23 1905 and the Professor Volodymyr Piskorsky's involvement.

Key words: Volodymyr Piskorsky, Public position, revolution, Jewish riots.

Трагічною сторінкою Першої російської революції стали жовтневі погроми 1905 р., організацію яких громадська думка приписувала уряду і Чорній сотні, під якою малися на увазі всі прихильники самодержавства. Приводом для цього соціального вибуху став маніфест 17 жовтня, який дарував населенню громадянські свободи. Він був несподіваним як для ліберальної опозиції, що зустріла його радістю, так і для місцевої влади, яку він втягнув у стан повної розгубленості. Відразу після опублікування царського маніфесту вулиці міст Російської імперії заповнили революційні демонстрації супротивників самодержавства. У той же час значна частина міського населення, добробут якої в результаті революційних подій 1905 р. різко погіршився, вийшла на вулиці з вимогою відновлення "законності і порядку". Невдоволення представників цих соціальних прошарків, що збиралося протягом осені, досягло свого піку 18 жовтня. У цей день на вулицях міст Російської імперії зустрілися два могутні потоки консервативних і революційних маніфестацій, утворивши страшний погромний вир, який забрав тисячі людських життів.

Погроми жовтня 1905 р., що ввійшли в історію під назвою "єврейських", були спрямовані не стільки проти євреїв, скільки проти "революціонерів" узагалі, серед яких, як відомо, євреї становили переважний відсоток. Загалом у жовтні 1905 р. відбулося 690 погромів у 660 населених пунктах [1], не минули вони й Ніжина.

Історіографія дослідження проблематики подій кривавого жовтня 1905 р. в Ніжині представлена рядом праць учених різних періодів [2], у яких зазначена проблема розглядається не однозначно. Зокрема, радянські історіографи тлумачили ці події виключно як революційні, що були характерними для того періоду на території всієї імперії. Увага більшою мірою зверталася на студентські й учнівські страйки та демонстрації, залишаючи осторонь інші події. В сучасних дослідженнях акцент ставиться виключно на влаштованому єврейському погромі, який став кульмінацією революційних подій у Ніжині. Варто зазначити, що відкритим залишається ряд питань, безпосередньо пов'язаних із самим погромом, а також причетністю і безпосередньою участю в жовтневих подіях демократично налаштованої інтелігенції, у тому числі професора Володимира Пискорського. Цим і зумовлений наш дослідницький інтерес до даного питання.

Володимир Костянтинівич Пискорський (1867–1910) – видатний вчений-історик, професор всесвітньої історії Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька та Імператорського Казанського університету. Ніжинський період життя та діяльності вченого припадає на 1899–1905 рр. Тут В.К.Пискорський читав лекції з всесвітньої історії, керував науковою роботою студентів, вів практичні заняття. Будучи професором, він виконував не лише прямі службові обов'язки, але й спрямовував увагу на соціальні проблеми.

Наукова, педагогічна та громадська діяльність вченого відбувалась у бурхливий час. Після подій 9 січня 1905 р., які сколихнули всю Російську імперію і стали початком революції, студенти Ніжинського інституту на знак протесту проти самодержавної сваволі припинили заняття та оголосили політичний страйк. Багато викладачів виступило проти намірів студентства. За підтримкою молоді звернулася до В.К.Пискорського. "Ви мені говорили, – відповів професор, – що події 9 січня в Санкт-Петербурзі до того всіх вразили, що ви нічим не можете займатися, тому і страйкуєте. Був би я студентом, я діяв би так само" [3].

В.К.Пискорський був фактично єдиним з викладачів, хто сприйняв настрої студентства і став на їхній бік. Про це красномовно свідчить протокол засідання конференції інституту, одним з восьми членів якої був і В.К.Пискорський: "... Конференція ухвалила: 1. Відновити навчальні заняття 7-го березня... 3. Студентів, які не вказали до означеного терміну, тобто на 4 березня, готовність почати заняття, вважати звільненими з інституту..." [4]. Ця ухвала була прийнята 7 голосами проти одного – професора В.К.Пискорського. Він висловив таку думку: "Зважаючи на те, що причини студентського страйку вкорінені в загальних умовах сучасного російського життя, я висловлюю сумнів, що конференції

вдається якимись заходами впливу відновити правильний хід занять в інституті. Правильний хід занять може бути відновлений лише за умови одногосно висловленого студентами бажання стати до перерваної роботи. Оскільки такої одностайності серед них немає, то вважаю доцільним відкласти відновлення навчальних занять до осені, залишивши студентів на тих же курсах, на яких вони перебували до страйку" [5]. Про правильність позиції, зайнятої В.К.Піскорським, свідчить те, що вже через 10 днів, 2 березня, конференція на своєму наступному засіданні скасувала попередню ухвалу [6].

Професор ще не усвідомлював студентський рух як частину загального революційного руху в Росії, він розглядав страйк студентів тільки як боротьбу за нормальне становище академічного життя в Росії.

Заняття в інституті відновилися лише у вересні 1905 р. В.К.Піскорський у вступній лекції, звертаючись до студентів, говорив, що суспільство отримало перемогу "над темними силами, які заковували його життєвий ріст, придушували його законні прагнення до свободи, правди і прогресу. Старий порядок доживає останні дні, і скоро вже над російською землею засяє сонце свободи... Треба, щоб у Державну Думу ввійшли прогресивні елементи російського суспільства і дружно працювали над проведенням своїх кандидатів у Думу. Тоді в нас буде парламент, тоді ми вступимо на шлях закономірного розвитку, тоді тисячі болючих питань економічних, соціальних, національних та інших будуть розв'язані..." [7]. "Нам не страшні тепер ні переслідування, ні кара, – наголошував учений, – ми усвідомлюємо свою правоту, ми вирости духовно, ми не змиримося більше з безправ'ям і політичним закріпаченням особи, ... сповіщене указом 6 серпня народне представництво у вигляді Державної Думи нас не задовольняє як акт бюрократії, яка пішла на половинні поступки громадській думці... Вашому поколінню належить майбутнє нашої Батьківщини, нам слід працювати і служити суспільному благу у живильній атмосфері політичної свободи" [8].

17 жовтня Микола II підписав маніфест про надання політичних свобод. В.К.Піскорський бажав змін і прогресивного розвитку своєї держави, тому привітав маніфест. Наступного дня після оголошення маніфесту в аудиторії ніжинського інституту увірвалися декілька студентів у супроводі купки гімназистів з вимогами припинити заняття. Лекції були припинені. Студентський натовп вийшов до під'їзду інституту, де зустрівся з іншим натовпом, який рухався із міста з червоними прапорами. Почався мітинг перед інститутом, на якому також був вивішений червоний прапор.

Актриса Н.А.Лазурська, яка в той час гостювала у М.К.Заньковецької в Ніжині, залишила нам картину цього незвичайного для провінційного міста мітингу: "Високі білі колони інститутського ґанку сліпучо виблискували на сонці, усі сходи і площадки навколо були заповнені людьми всілякого статку, професій і станів: тут і єврейка-перекупка з великою корзиною, і чиновник у форменому кашкеті, гімназисти, гімназистки, робітники, військові, ошатні жінки, всі дерева обнизані вуличними хлопчиськами" [9].

Головою мітингу був студент другого курсу Шереметов. Крім нього, виступали студенти Бочкарьов, Пожарський, Постернаков, Плишевський, Остроградський, Тарасов. У промовах йшлося про чутки з приводу дарування конституції. Декілька слів було сказано і професорами В.К.Піскорським і М.І.Мандесом [10]. "Громадяни, – сказав В.К.Піскорський, – з нами радіє сама природа, яка подарувала нам чудовий сонячний день; над російською землею зійшло, нарешті, сонце свободи. У радісному хвилюванні я можу тільки вітати цю свободу. Хай живе Конституція, хай живе суспільна справедливість і наука!" [11]. Студенти відповіли на його заклик гучним "ура", підхопили і стали підкидати.

Історик О.О.Добіаш-Рождественська пригадувала: "... У Ніжині, де я зустрічалася з професором у далекій юності, залишилися спогади, як 1905 р. професор Піскорський здивував усіх, діючи як марксист, і ліві оратори зверталися до нього "товариш" Піскорський. Це було не абищо для провінційного міста і для 1905 року" [12].

О 6 годині вечора, коли мітинг ще продовжувався, був прочитаний Маніфест 17 жовтня, після чого продовжились промови. Мітинг завершився криками "ура", співом Марсельєзи і рішенням оголосити на 19 жовтня політичний страйк (закриття всіх торгових і промислових закладів у місті) та зібрати новий мітинг. У цьому зібранні брали участь близько 1000 осіб, переважно єврейської молоді [13].

В.К.Піскорський дійсно був переконаний, що держава отримає бажану свободу. Він не міг передбачати найближчих наслідків цієї царської подачки.

Окрилені маніфестом учасники мітингу послали депутацію до прокурора з вимогою звільнення політв'язнів. До депутації увійшов і В.К.Піскорський. Завдяки місії депутації було звільнено сільського вчителя Гаврилія, схопленого за перевезення прокламацій. При загальному ентузіазмі, за пропозицією В.К.Піскорського, площу перед інститутом вирішили назвати площею Конституції. Професор увійшов до комітету з підготовки мітингу на 19 жовтня. Щодо мети, яку повинен був переслідувати комітет, велася дебата. З цього приводу вчений висловив таку думку: "... Мітинг повинен слугувати засобом політичного виховання народу, ним треба користуватися для пояснення народу зовсім нових для нього понять: конституція, свобода слова, друку, союзів, зборів, гарантії недоторканості особи і житла... Коли відбудеться диференціація партій і почнуться вибори в майбутній російській парламент, мітинг буде платформою, на якій будуть змагатися і висловлювати свої погляди кандидати в депутати тієї чи іншої партії" [14]. Присутні погодилися з ним. В.К.Піскорський, як завжди, був дієвим і активним, а обрання його до складу депутації і комітету свідчить про велику пошану і довіру до нього учасників мітингу.

Тож всі готувалися святкувати 19 жовтня довгождану свободу. Однак в цей день настало пробудження від намірених ілюзій. Були зірвані червоні прапори, зірваний передбачуваний мітинг, а загони чорносотенців відправилися громити будівлі і лавки євреїв, бити інтелігентів, студентів і професорів [15]. Чорносотенці – організації, які прагнули зберегти Російську імперію в кордонах, що існували на той час, захистити царську владу від революції, довести єдність російського народу та його верховенство над усіма іншими народами Росії. Також їх можна вважати організаторами й активними учасниками єврейських погромів [16]. При цьому варто зазначити, що у погромах брали участь переважно представники низів, до юрби погромників приєднувалося й багато людей випадково, зокрема багато хуліганів, босяків, жінок і підлітків [17]. Микола II у листі від 27 жовтня 1905 р., адресованому своїй матері імператриці Марії, так оцінював події, які сталися після опублікування маніфесту: "... Народ обурився нахабністю й зухвалістю революціонерів і соціалістів, а те що 9/10 з них жиди – вся злість обрушилася на євреїв – звідси єврейські погроми... Але не лише жидам було погано, перепало й російським агітаторам: інженерам, адвокатам і всяким іншим" [18].

З огляду на такий перебіг подій була створена депутація до начальника гарнізону з вимогою втрутитися в міські події і зупинити погроми. В.К.Піскорський був також в її складі. Проте ні війська, ні поліція не перешкоджали погромникам, "хоча спочатку було достатньо однієї загрози, щоб громили (купка 40–50 чол.) розсіялися" [19].

20 жовтня погром єврейських лавок і будинків продовжувався. Він супроводжувався огидними сценами, знущанням, насильством, вбивствами. Картина погрому була страшною: зламані лавки, багато матеріалів і посуду в багнюці, велика кількість закритих людей. В.К.Піскорському повідомили, щоб він не виходив на вулицю, бо є загроза небезпеки. Тоді професор зі студентами взяв участь у створенні барикад біля входу в інститут [20].

Наступного дня перед інститутом з'явився натовп погромників з царськими портретами і національними прапорами. Вони хотіли забрати і царський портрет з інституту, а також прагнули участі всіх студентів у патріотичній процесії, яка направлялася на Соборну площу. Під час процесії піддалися побоям і образам особи, яких звинуватили в належності до так званих "демократів", злоба спрямована була в основному на діячів мітингу 18 жовтня. Ввечері цей натовп став вимагати "список демократів" серед студентів і видачі зброї [21]. Однак вимоги не були задоволені. Професор Піскорський з жахом згадував ту ніч: "Дружина і я були вбиті горем і малювали в уяві всілякі страхоття. Ми жалкували, що у нас немає ніякої зброї та отрути, щоб накласти на себе руки, тільки б не піддатися насиллям натовпу" [22].

Апогеєм діяльності чорносотенців була присяга на вірність царю студентів і взагалі міської інтелігенції біля Миколаївського собору. 22 жовтня студенти і професори, в тому числі В.К.Піскорський, відправилися на Соборну площу, де в соборі присягнули на вірність царю. Вийшовши з церкви, вони були оточені натовпом хуліганів із "звірними обличчями". Роздавалися погрози. Юнаків ловили, змушували ставати навколішки "в ніжнську осінню грязюку і цілувати портрет царя" [23]. "Піднялось ревіння натовпу, – згадував учений, – здавалось, він розтерзає нас на частини, життя наше було на волосині" [24]. Студентів і професорів рятувала процесія, яка вирушила за межі церковної огорожі. Вони влилися в її ряди, ставши за царськими портретами, і вирушили до інституту. В інститут проник і натовп погромників, почав хапати окремих осіб – Мандеса, студента Тарасова, Шереметова, Плишевського та інших. Ображали їх, били. Мандес вирвався, рятувався від смерті, втік до церковної школи, де йому зробили перев'язку [25]. Спроби студентів і професорів заспокоїти натовп, щоб припинити насильство в місті, не дали бажаних результатів. Загроза розправи над студентами і викладачами змусила В.К.Піскорського із сім'єю та кількома студентами в ніч на 23 жовтня 1905 р. виїхати з Ніжина.

Не випадково після оголошення царського маніфесту в Росії почалася смуга погромів, спливла на поверхню Чорна сотня. Дії чорносотенців і ставлення до них влади налякали одних, багатьом же допомогли розплющити очі, з іншого боку поглянути на маніфест. Багато з тих, хто із захопленням прийняв маніфест, почали розуміти примарність отриманих свобод. Таку еволюцію пройшов і В.К.Піскорський. Про новий погляд на маніфест він не писав, оскільки мемуари закінчуються подією 23 жовтня, але про те, що його ставлення до маніфесту змінилося, свідчать газетні вирізки, вклеєні і вкладені в мемуари.

Подіям, які відбулись після оголошення маніфесту, присвячено 11 вирізок. З них дві виражають настрої чорносотенців. Одна стаття з "Киевлянина" за жовтень й інша – з невідомої газети такого ж змісту. Обидві вирізки вклеєні в мемуари на початку розділу "Мітинг 18 жовтня". Після них розміщена велика кореспонденція групи студентів ніжнського інституту [26], які описали ті ж події, що і "Киевлянин", але зі своїх позицій. Це події 18–23 жовтня. Їх виклад лише в деяких деталях збігається з тим, що ми читаємо в спогадах В.К.Піскорського. Він дає можливість побачити події крізь призму різних думок, включаючи і найреакційніші, до яких чітко висловлює своє різке негативне ставлення. У подальших газетних статтях не просто повідомляється про нові випадки погрому, а дається спроба з'ясувати причини, які зробили їх можливими. В одній із них [27] телеграма, направлена царю міською думою Ніжина від імені городян, виражає вірогідні почуття і звинувачує в безладі не чорносотенців, а революціонерів та інтелігенцію, й розцінюється як захоплення хуліганів до нових

розбоїв. У іншій статті мовиться: "Не було погромів в тих місцях, де населення було надане саме собі". Тобто робиться натяк на те, що влада винна в організації погромів, а далі слідує пряме звинувачення на адресу поліції: "У Ніжині вбивства, пограбування, крадіжка майже щодня. Поліція нічого не робить. Вона зайнята тільки виведенням крамоли" [28]. У кореспонденції від 1 грудня повідомлялося, що вчитель Трон приїхав в гості до Ніжина, пояснював, що таке "демократ" і маніфест 17 жовтня, і за це був заарештований. Кореспонденція закінчується словами: "Ось вам і "свобода зборів!" [29]. В іншій газетній вирізці читаємо, що 29 листопада вночі у Вертіївці, де жив учитель Гаврилій, звільнений з в'язниці лише 18 жовтня й двічі пограбований і побитий під час погромів, з'явилася поліція, обшукала весь будинок, перелякала дітей, підняла сусідів. Шукали Гаврилія за наказом генерала Дубасова, щоб виселити. З інших статей бачимо, що судді посилено розслідують антипоміщицькі виступи селян, учасники селянських заворушень давно заарештовані, а учасникам погромів дали спокій, їх ніхто не переслідує [30]. Нарешті, в останній вирізці з газети "Киевские отклики" (грудень, 1905) розкривається особлива роль Ніжинського духівництва в захопленні і підтримці чорносотенських банд. У ній же говориться: "Міський голова оголосив другий набір Чорної сотні. Найдивовижніше те, що прийшли 35 новачків і головним чином педагоги" [31]. І останнє: міська управа Ніжина заборонила продавцеві газет в кіоску продавати крамольні газети "Новая жизнь", "Начало", "Зритель", "Киевские отклики" та інші і, навпаки, рекомендувала до розповсюдження "Киевлянин", "День", "Московские ведомости" та інші подібні видання [32].

Реакційні газети продовжували існувати та по-своєму висвітлювати жовтневі події в Ніжині. Але оскільки В.К.Піскорський вже не був учасником подій і навіть їх очевидцем, він не міг їх описувати, тому звертався до преси і цього разу абсолютно залишив без уваги ту її частину, яка, з його погляду, неправильно висвітлює події. Включені в мемуари вирізки є результатом проведеного відбору і характеризують його власний погляд на події в Ніжині.

В.К.Піскорський – історик із широким світоглядом – не міг події, які відбувалися в Ніжині, розглядати як ізольоване, чисто місцеве явище. Звичайно, він розумів їх загальноросійське значення. Це не могло не змусити його по-новому оцінити маніфест. На конкретних фактах він переконався, що Росія не отримала ні свободи слова, ні свободи зборів, ні всіх інших свобод, які нібито подарував цар. Мабуть, в цей період ідея республіки похитнула його конституційні ілюзії, і якщо не тоді виник інтерес до історії пролетаріату і його боротьби, то саме тоді стався поштовх до його появи.

Література

1. Кожин В. В. Загадочные страницы истории XX в. / В. В. Кожин. – М. : Прима В, 1995. – С. 109.
2. Дроздов О. Як "зустрічали" на Чернігівщині "конституцію 1905 року" / О. Дроздов // Чернігів і Північне Лівобережжя. – К., 1928. – С. 515–531 ; Костенко І. П. По містах революційних подій на Чернігівщині 1905–1907 рр. / І. П. Костенко // Радянський Ніжин. – 1955. – 21 серпня. – С. 2–3 ; Красталева А. Революція в Нежині / А. Красталева. – М., 1907 ; Левина К. Р. Революционные события 1905 года в Нежинском Историко-филологическом институте / К. Р. Левина // Зб. наукових робіт студ. Ніжин. держ. пед. ін-ту ім. М. В. Гоголя. – Ніжин, 1957. – Кн. I. – С. 13–32 ; Морозова Г. Єврейські погроми 1905 р. у Чернігівській губернії / Г. Морозова // Сіверянський літопис. – 1998. – № 6. – С. 124–136 ; Примостко Л. Ніжинщина в період революції 1905–1907 років / Л. Примостко // Під прапором Леніна. – 1985. – 28 серпня. – С. 2–3 ; Симоненко В. Ніжин полум'ям овіяло / В. Симоненко // Під прапором Леніна. – 1965. – 19 жовтня. – С. 3 ; Черниговщина в період революції 1905–1907 гг. (подборка материалов) / сост. И. И. Фастовская, Э. М. Филашникова, М. Т. Яцура. – Чернигов, 1975. – 136 с. ; Шевченко В. Д. Генеральна репетиція (революційні події 1905 року на Ніжинщині) / В. Д. Шевченко // Під прапором Леніна. – 1967. – 17 лютого. – С. 3–4.
3. Пискорский В. К. История моего профессорства в Нежине / В. К. Пискорский // Пискорський В. К. Вибрані твори та епістолярна спадщина / упоряд. : О. О. Новикова, І. С. Пічугіна. – К. : Фонд "Відродження", 1997. – С. 217.
4. Відділ Державного архіву Чернігівської обл. в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. 1105, оп. 1, спр. 1320, арк. 9.
5. Там само.
6. Там само, арк. 11.
7. Отдел рукописей Российской государственной библиотеки (далі – ОР РГБ), ф. 604, к. 10, ед. хр. 3.
8. Там само.
9. Симоненко В. 1905 рік. Чорна сотня в Ніжині / В. Симоненко // Сіверянський літопис. – 1997. – № 1–2. – С. 120.
10. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1317, арк. 2–3.
11. Пискорский В. К. История моего профессорства в Нежине / В. К. Пискорский. – С. 224.
12. Добиаш-Рождественская О. А. Культура западноевропейского средневековья / О. А. Добиаш-Рождественская. – М. : Наука, 1987. – С. 241.
13. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1317, арк. 3.
14. Пискорский В. К. История моего профессорства в Нежине / В. К. Пискорский. – С. 227.
15. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1317, арк. 3.
16. Омелянчук І. "Чорна сотня" – міфи і реальність / І. Омелянчук // Персонал. – 2005. – № 3.
17. Материалы к истории русской контрреволюции. – СПб. : Обществ. Польза, 1908.
Т. 1 : Погромы по официальным документам. – 1908. – С. СЛ.

18. Шульгин В. В. "Что нам в них не нравится...": об антисемитизме в России / В. В. Шульгин. – СПб. : Хорс, 1992. – С. 239.
19. Тревожные дни в Нежине // Киевские отклики. – 1905. – № 298, октябрь.
20. Пискорский В. К. История моего профессорства в Нежине / В. К. Пискорский. – С. 231.
21. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1317, арк. 3.
22. Пискорский В. К. История моего профессорства в Нежине / В. К. Пискорский. – С. 233.
23. Симоненко В. Названа праця / В. Симоненко. – С. 121.
24. Там само. – С. 234.
25. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1317, арк. 4–5.
26. ОР РГБ, ф. 604, к. 11, ед. хр. 16.
27. Киевская газета. – 1905. – № 307, октябрь.
28. Киевские отклики. – 1905. – 17 ноября.
29. ОР РГБ, ф. 604, к. 11, ед. хр. 16.
30. Там само.
31. Киевские отклики. – 1905. – Декабрь.
32. ОР РГБ, ф. 604, к. 11, ед. хр. 16.